

Marknadsmakt och reglering

Jean Tirole är en av vår tids mest inflytelserika nationalekonomer. Han har gjort viktiga teoretiska forskningsinsatser på en rad områden, men framförallt har han klargjort hur man kan förstå och reglera branscher med några få mäktiga företag. Tirole får årets ekonomipris för sin analys av marknadsmakt och reglering.

Reglering är svårt

En ständigt aktuell fråga är vilka verksamheter som bör bedrivas i offentlig regi och vilka som bör lämnas åt privata företag. I många länder har regeringar öppnat offentliga monopol för privata aktörer. Detta har gällt till exempel järnvägstransporter, motorvägar, vatten, post- och telekommunikationer – men också välfärdstjänster inom vård, skola och omsorg. Erfarenheterna av denna privatiseringsvåg har varit blandade. Det har ofta visat sig svårare än man trodde att få de privata företagen att bete sig på önskat sätt.

Svårigheterna är i huvudsak två. För det första domineras marknader ofta av ett fåtal företag som alla kan påverka priser, volymer och kvalitet. Traditionell ekonomisk teori behandlar inte sådan fåtalskonkurrens (oligopol) utan förutsätter antingen så kallad perfekt konkurrens eller ett enda monopolföretag. För det andra saknar regleringsmyndigheten information om såväl företagets kostnader som kvaliteten på de varor och tjänster som de levererar. Denna informationsbrist ger ofta det reglerade företaget ett naturligt överläge.



Det tidigare kunskapsläget

Innan Tirole på 1980-talet publicerade sina första arbeten var forskningen kring reglering relativt eftersatt. Den handlade för det mesta om hur myndigheterna kan gripa in och styra prisbildningen i de två extremfallen med monopol respektive perfekt konkurrens.

Vid denna tid letade forskare och beslutsfattare fortfarande efter allmängiltiga principer att tillämpa tvärs över alla branscher. De förespråkade enkla regler för regleringspolitiken, exempelvis att sätta pristak för monopolister, förbjuda samverkan mellan konkurrenter på samma marknad, men tillåta samarbete mellan företag i olika led av värdekedjan. Tiroles forskning skulle komma att visa att sådana regler fungerar bra under vissa förhållanden, men att de gör mer skada än nytta under andra. Pristak kan ge dominerande företag starka motiv att sänka sina kostnader – till nytta för samhället – men kan också tillåta övervinster – till skada för samhället. Samverkan om prissättning på en marknad är vanligtvis skadlig, medan samverkan kring patent kan gagna alla inblandade. Fusion mellan ett företag och en leverantör kan leda till snabbare innovationer, men också snedvrida konkurrensen.

För att komma fram till dessa resultat behövdes en ny teori för fåtalskonkurrens, eftersom även en långtgående privatisering inte skapar utrymme för mer än ett litet antal företag på varje marknad. Dessutom behövdes en ny teori för reglering vid asymmetrisk information, eftersom regleraren i allmänhet har bristande kunskap om företagets förutsättningar.

Nya teoretiska verktyg

Tiroles forskning skulle komma att bygga på nya vetenskapliga metoder, särskilt inom spelteorin och kontraktsteorin. Det fanns stora förhoppningar om att dessa metoder skulle kunna bidra till praktisk politik. Med spelteorins hjälp skulle man systematiskt kunna studera hur företag reagerar på olika förutsättningar och på varandras beteende. I ett nästa steg skulle man kunna föreslå lämpliga regelverk med hjälp av den nya teorin om incitamentskontrakt mellan parter med olika information. Men även om många såg forskningsfrågorna, så var de svåra att besvara.

Jean Tirole började syssla med regleringsfrågor och fåtalskonkurrens vid 1980-talets början. Han var ursprungligen ingenjör från École Nationale des Ponts et Chaussées i Paris och matematiker från Université Paris-Dauphine. Han doktorerade 1981 i nationalekonomi vid Massachusetts Institute of Technology i Cambridge, USA. Med hjälp av den ekonomiska teorins nya verktyg och djupa insikter i flera av de reglerade branschernas produktionsvillkor hade Tirole ovanligt goda förutsättningar att förnya och fördjupa analysen av reglering och marknadsmakt.

Regleringens informationsproblem

Tirole lämnade 1986 ett viktigt bidrag till teorin kring reglering, tillsammans med sin nu avlidne kollega Jean-Jacques Laffont. De visade hur man genom en fiffig uppsättning produktionskontrakt kan komma runt informationsproblemet på en marknad där regleringsmyndigheten saknar fullständig kunskap om ett monopolföretags kostnader och val av produktionsteknik.

Det centrala problemet är att man måste betala en ersättning som är tillräckligt hög för att det skall löna sig att producera, utan att använda skattepengar till onödigt stora vinster. Laffont och Tirole visade hur regleringsmyndigheten kan lösa detta dilemma. Det eleganta resultatet är att myndigheten kan komma runt sin bristande information om företagets förutsättningar genom att låta företaget välja från en meny av sinnrikt konstruerade kontrakt. Oberoende av producentens typ kommer denne då, i rent egenintresse, att välja rätt slags kontrakt. En producent med höga kostnader som är svåra att påverka kommer då att välja kontrakt med relativt hög kompensation för kostnader – och därmed med svaga motiv att sänka dem.

En producent med stor möjlighet att pressa sina kostnader kommer att välja kontrakt med relativt låg kompensation för kostnader, men desto högre pris för levererade tjänster – och därmed starka incitament att sänka kostnaderna. Med ett enda kontrakt som kompromissar mellan dessa aspekter skulle vinsterna bli onödigt höga om företaget lätt kan pressa sina kostnader.

I en rad artiklar under 1980- och 90-talen tillämpade Laffont och Tirole sin teori på olika frågor. De sammanfattade resultaten i en bok om offentlig upphandling och reglering från 1993. Denna bok har haft stort inflytande på faktiska regleringar. De teoretiska resultaten om hur olika regler kan tänkas fungera har också fått övertygande stöd i empiriska studier av enskilda branscher.

Regleringens dynamik

I många fall uppstår frågor om tidsaspekten. För hur lång tid bör den första regleringen utformas, och på vilket sätt bör den omprövas och förnyas? Laffont och Tirole analyserade dessa frågor i ett par betydelsefulla artiklar från 1988 och 1990, vilka i sin tur bygger på ett arbete av Freixas, Laffont och Tirole från 1985.

Anta att regleraren och producenten inte kan skriva långsiktiga kontrakt, utan bara en serie kortsiktiga kontrakt. Då kan producentens agerande i dag påverka regleringarna i framtiden. Om en lågkostnadsproducent arbetar hårt och därigenom får stora vinster under en första avtalsperiod, kan regleringsmyndigheten skärpa villkoren i nästa avtal för att minska vinstutrymmet. Risker är att producenten förutser denna ”upptrissningseffekt” och därmed arbetar mindre hårt, till nackdel för verksamheten. Om myndigheten inte kan skriva långsiktiga kontrakt blir det då omöjligt att till rimlig kostnad få producenten att välja lämplig ansträngning och därmed indirekt avslöja sina kostnadsförhållanden. Istället bör myndigheten välja att med hjälp av svagare incitament gradvis lära sig dessa förhållanden – detta kommer att ske snabbt om verksamheten är svår och olönsam, långsammare om den är enklare och lönsammare.

Regleringsmyndighetens oberoende

I de flesta länder är det beslutsfattare på en högre nivå (regeringen) som först fastställer ramarna för regleringen och sen uppdrar åt en myndighet att utforma regleringens precisa villkor. Tirole hade redan år 1986 analyserat det bästa möjliga belöningssystemet i en liknande hierarkisk relation – han studerade då ett mer allmänt fall med en huvudman (ägare), en övervakare (arbetsledare) och en underställd (arbetare). Huvudproblemet är att myndigheten och företaget har mer information om verksamheten än regeringen. Med ett illa utformat ramverk riskerar regeringen att de två gemensamt döljer denna information, till nackdel för verksamheten: myndigheten blir företagets förespråkare. Laffont och Tirole ställde 1991 frågan hur man ska utforma regelverk för att minimera denna risk.

Det viktigaste resultatet av deras analys är att regeringen bör sätta ramar som tar uttrycklig hänsyn till risken för att myndigheten döljer information och samarbetar med det reglerade företaget. Med ett väl utformat ramverk kommer en reglerare visserligen ibland att framstå som en förespråkare för verksamheten, men kommer trots detta inte att låta sig mutas eller aktivt hålla tillbaka information.

Konkurrens och strategiska investeringar

Inte bara monopol utan också marknader med fåtalskonkurrens behöver regleras. Tillsammans med andra medförfattare har Tirole lämnat ett flertal viktiga bidrag till teorin om konkurrenslagstiftning bland annat genom att analysera konkurrens effekterna av patent, tekniska landvinningar och strategiska investeringar.

Patent kan ge företag ett övertag i konkurrensen. Tillsammans med Drew Fudenberg, Richard Gilbert och Joseph Stiglitz (ekonomipristagare 2001) analyserade Tirole 1983 förutsättningarna för patentkapplöpningar mellan företag. De förutsade en intensiv kapplöpning på områden där flera företag ligger någorlunda i jämnbredd, men lägre investeringar i forskning och utveckling när ett av företagen har ett stort försprång.

I en artikel från 1984 använde Fudenberg och Tirole spelteori för att analysera hur ett företag strategiskt kan påverka sina konkurrenter. En strategisk investering har långsiktiga effekter på den egna lönsamheten. En kritisk fråga är om investeringarna gör det egna företaget mer (eller mindre) aggressivt i den framtida konkurrensen. Ett exempel är när investeringen sänker företagets marginalkostnad. Nästa fråga är på vilket sätt konkurrerande bolag bäst bemöter en sådan konkurrens. På vissa marknader kommer aggressiva investeringar att löna sig, då konkurrenter kommer att avstå marknadsandelar. På andra marknader blir sådana investeringar olönsamma, då de i sin tur kommer att bemötas aggressivt. Det krävs därför en djup förståelse av de specifika förhållandena inom en viss bransch för att avgöra vilken slags strategi som är mest lönsam för företagen i den branschen. Detta är viktiga insikter för såväl praktiker som konkurrensmyndigheter. Praktiker kan begå misstag om de okritiskt försöker överföra lärdomar från en marknad till en annan. Myndigheter kan begå misstag om de reglerar företagen oberoende av föreliggande marknadsförhållanden.

Konkurrens på specifika marknader

Det finns alltså inga enkla standardlösningar för regleringar och konkurrenslagstiftning: den lämpligaste utformningen av politiken varierar från en marknad till en annan. Jean Tirole har därför även studerat förhållandena på specifika marknader, och bidragit med nya teoretiska synsätt. Inom konkurrenslagstiftningen har man traditionellt ingripit mot så kallad prisdumpning, eftersom priser under produktionskostnaden är ett sätt att göra sig av med konkurrenter. Men detta gäller inte på alla marknader. Ta exemplet med tidningsmarknaden, där gratistidningar kan vara ett sätt att locka till sig läsare och därmed nya annonsörer som täcker förlusterna från produktion och distribution. I detta fall är det mycket mer tveksamt att förbjuda det som ser ut som prisdumpning. Tillsammans med Jean-Charles Rochet har Tirole ökat vår förståelse av sådana "plattformsmarknader" där det finns en stark koppling mellan aktörer på olika sidor av en teknisk plattform, som läsare och annonsörer i fallet med tidningar. Andra exempel på sådana plattformar är betalkort, sökmotorer och sociala medier.

Konkurrens och vertikala flaskhalsar

Vad händer när någon får monopol på ett område som är en viktig länk i en produktionskedja? Detta klassiska problem illustreras av ett modernt fenomen: ett visst företags programvara eller operativsystem blir dominerande inom sitt område. Tidigare var uppfattningen att ett sådant företag visserligen kan göra monopolvinster på sitt område, men att konkurrensen hindrar det från att dra nytta av sin ställning i nästa länk av produktionskedjan.

Tirole har i två studier – en med Patrick Rey 1986, en med Oliver Hart 1990 – visat att denna uppfattning inte håller. Genom att behärska en länk i kedjan kan monopolisten göra vinster även på andra länkade marknader. I själva verket är det ofta just genom att snedvrیدا konkurrensen på angränsande marknader som monopolisten kan göra vinst. Ett exempel gäller producenten av en kostnadssänkande patenterad innovation. Om de företag som är möjliga köpare av denna innovation verkar på en marknad med hård konkurrens, så har producenten svårt att tjäna mycket pengar om han säljer samtidigt till alla företag. Den hårda konkurrensen ger låga vinster även efter kostnadssänkningen, varför producenten måste hålla ett lågt pris. Om innovationen däremot säljs till endast ett företag får detta företag en hög vinst, eftersom det är mer effektivt än konkurrenterna. Producenten kan då sätta sitt eget pris väsentligt högre.

Det är dock långtifrån självklart att producenten kan binda sig för att sälja till endast ett kundföretag. När en försäljning väl skett, är det lönsamt för producenten att sälja till ytterligare företag. Men om det första kundföretaget inser risken för detta blir dess betalningsvilja inte alls lika hög. Producenten måste därför lova att inte genomföra ytterligare försäljningar. För att detta löfte ska vara trovärdigt måste man antingen skriva någon form av exklusivt avtal eller rentav slå samman de två företagen. Konkurrenslagen har därför att väga två hänsyn mot varandra. Å ena sidan kan vertikala avtal begränsa konkurrensen, men å andra sidan uppmuntras innovationen. Denna typ av resonemang har lagt en ny och solid grund för lagstiftning och rättspraxis beträffande vertikala avtal och fusioner.

Vi ser alltså ett nytt exempel på samma allmänna resultat som tidigare: den önskvärda konkurrenspolitiken skiljer sig åt från marknad till marknad.

Det samlade bidraget

Jean Tiroles forskningsbidrag präglas av noggranna studier, respekt för olika marknaders egenskaper och en skicklig användning av den ekonomiska vetenskapens nya analysmetoder. Han har trängt djupt in i de mest centrala frågorna om fåtalskonkurrens och asymmetrisk information. Men han har också förmått samla sina egna och andras resultat till ett genomarbetat ramverk för undervisning, praktisk tillämpning och fortsatt forskning. Han har lagt tonvikten vid att formulera normativa teorier för reglering och konkurrenslagstiftning, vilket gett hans insatser stor praktisk betydelse.

LÄNKAR OCH LÄSTIPS

Mer information om årets priser, bland annat en vetenskaplig bakgrundsartikel på engelska, finns på Kungl. Vetenskapsakademiens webbplats, <http://kva.se> och på <http://nobelprize.org>. Där kan man också se presskonferensen som webb-TV. Mer information om utställningar och aktiviteter kring Nobelpriset och Ekonomipriset finns på www.nobelmuseum.se

Böcker

Dewatripont, M., Rochet, J. och Tirole, J. (2010) *Balancing the Banks: Global Lessons from the Financial Crisis*, Princeton University Press

Laffont, J-J. och Tirole, J. (1999) *Competition in Telecommunications*, MIT Press

Laffont, J-J. och Tirole, J. (1993) *A Theory of Incentives in Procurement and Regulation*, MIT Press

Tirole, J. (1988) *The Theory of Industrial Organization*, MIT Press

Föreläsning

Tirole, J. (2013) *Two-sided markets*, www.ut-capitole.ubicast.tv/videos/jean-tirole-two-sided-markets-feb-26-2013-part-1/

PRISTAGAREN

JEAN TIROLE

Fransk medborgare. Född 1953 (61 år) i Troyes, Frankrike. Fil.dr 1981 vid Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, MA, USA. Scientific Director vid Institut d'Économie Industrielle, Toulouse School of Economics, Université Toulouse 1 Capitole, Frankrike.

www.idei.fr/vitae.php?i=3

Vetenskapsredaktörer: Torsten Persson och Tore Ellingsen, Kommittén för priset i ekonomisk vetenskap till Alfred Nobels minne
Text: Torsten Persson, Tore Ellingsen och Gunnar Wetterberg
Illustrationer där inget annat anges: ©Johan Jarnestad/Kungl. Vetenskapsakademien
Redaktör: Carl-Victor Heindl
©Kungl. Vetenskapsakademien